

ПРО ЕЛІТИ

Олександр Саврук,
кандидат економічних наук,
директор, декан Києво-Могилянської
бізнес-школи [kmbs]

Віктор Оксенюк (В. О.): Вітаю всіх учасників: когось — із президентським практикумом, когось — із нашим черговим П'ятим днем. У нас сьогодні особлива нагода, тому ми вирішили перше заняття попрацювати двома президентськими групами — сімнадцята РМВА17 і дев'ятнадцята РМВА19. В тій чи тій формі гуманітарна складова почала уперше викладатися з President's MBA-9. Тобто можна сказати, що РМВА-19 — це вже одинадцята група, в освіті якої гуманітарна складова навчання присутня у різних пропорціях, у різних форматах. Але, ви не повірите, — ще ніколи експертом, гостем чи спікером цієї складової не був декан kmbs Олександр Саврук. Вперше в історії Києво-Могилянської бізнес-школи її декан є експертом програми «горизонту подій» і президентського практикуму. Тема надважлива, і я сам, чесно кажучи, дуже чекав цього дня, цієї зустрічі, тому що сьогодні ми вестимемо бесіду про еліти. Пане Олександрє, дякую, що прийняли запрошення, ми маємо можливість розпочати.

Олександр Саврук (О. С.): Приємно вас бачити в такому складі, на новому щаблі Вашого навчання, за іншої моєї ролі і з іншою темою. Я нещодавно мав таке завдання як декан — написати передмову до другого видання збірника «ЩЕ», де зібрані наші гуманітарні заняття у друкованій, відшліфованій версії, аби потім ви та інші люди могли приєднатися до розмов, що відбулись, та самостійно поміркувати навколо тих чи інших тем. Ми думали про лейтмотив передмови, пов'язаний з актуальними проблемами сьогодення, і я почав із теми Могилянки, тому що могилянська тема в Україні досі не розкрита, на мій погляд, як не розкрита вона й у нас у kmbs, як, зрештою, і у самій Могилянці. Тобто, що таке «Могилянка» як феномен, насправді ніхто по кінця так і не зрозумів, не усвідомив. У чому її феномен тоді і тепер? Можливо, це мав би бути по-хорошому сформований міф, адаптований для сьогоdnішнього контексту, який мав би базуватися на важливих речах, які цей міф тримають, на тому, що нам сьогодні цікаво, що задає належну рівневі Могилянки, потужну енергетику, щоб нам із цим міфом було цікаво жити, розвиватися, використовувати і спрямовувати його в різних напрямках наших пошуків?

Одна з ключових речей, яка ясно проявляється на тлі історії, — це те, що Могілянка була спроможною продукувати інший, порівняно з домінантним середовищем, тип людей, який реально впливав, формував соціальний та ідейний ландшафт країн у Східній Європі, до того ж, формував неймовірно ефективно. Пам'ятаєте, ми говорили з вами про роль шкіл: школу Аристотеля, академію Платона, Сорбонну, Ягелонський університет, Слов'яно-греко-латинську академію у Москві (1685) і багато пізніший — імператорський Царскосельський ліцей, а я повсякчас натякав вам на Могілянку, засновану 1615 р. Однак те, що робила Могілянка, її духовно-інтелектуальний чин — я не бачив аналогів в історії.

Тоді питання — що це за люди були, як їх можна схарактеризувати? Ми за сьогоднішнім убогим лексиконом називаємо їх то лідерами, то ще в якийсь спосіб, потім ми за не менш убогим лексиконом називаємо їх елітами, потім ми шукаємо, що ж це таке і до кінця не розуміємо, тому що зачепитися нам немає за що. А зачепитися з-посеред іншого немає за що, бо всі ми вийшли з ХХ століття радянського тоталітарного типу, де була принципова установка, яка нас формувала, з якої ми досі не можемо вийти, — про «рівність» людей. Як один із провокативних моментів, які я запускаю, в рамках курсу «Стратегічне мислення», коли даю вам читати працю Хосе Ортеги-і-Гассета «Бунт мас», щоб ви ясніше, виразніше відчули у власному переживанні оцей драматичний феномен, що все ж таки люди не рівні. Що значить не рівні? Нам повсякчас торочили, що ми всі рівні. Але, дивина, якщо дивитися навіть тільки на ХХ століття, то, виявляється, є феномен інших «рівних людей», які трішки «рівніші», ніж пересічна решта. І ці інші, «рівніші», люди називалися, наприклад, «номенклатурою» тощо. Це люди, яких виділяли, які мають інші права, інші обов'язки, навіть у тому ж таки Радянському Союзі. Тобто немає чудес, немає абсолютно пласких уніфікованих суспільств.

І коли ми починаємо над цим міркувати, починає проявлятися неймовірно велика кількість важливих речей: через вузли визначень, понять, семантичних пошуків, реальних

етапів становлення різних суспільних формацій, організацій, релігійних організацій тощо. Весь час виникає одна і та ж база, яку так чи так можна умовно запакувати в логіку, пов'язану з поняттями «рівності». У цьому ключі пошуків виникають поняття: ідеал, блакитна кров, або «влада від Бога», і протилежність як решта, що нею не наділена, що має «скласти лапки і коритися». Все це було напрацьовано і використано в історії досить системно. А найцікавіша штука, що коли із цим розібратися в генезі, в розвитку (Аристотель казав, що для того, щоб усвідомити якийсь феномен, треба простежити його в розвитку), то потім буде вельми ефективно і цікаво працювати із сьогоденним явленням цього прадавнього типу людини, наділеного певною винятковістю, яких завжди виділяли в окремий, особливий тип «еліт». Тому що сьогодні відбувається те, що інколи називають «бунтом еліт». Коли у XIX–XX століттях відбувся «бунт мас», то сьогодні — «бунт еліт», тобто еліти змінюються. Традиційні і звичні для нас типи людей, котрі впливають на все суспільство і визначають його здоров'я, нині виглядають принципово інакше, ніж колись, і ми всі це ясно бачимо.

Відтак я сьогодні спробую поміркувати на цю тему, розуміючи, що це лише початок великої розмови. Я хотів би, щоб це був великий курс, один із традиційних курсів, який би увійшов до post-MBA зустрічей, оскільки практика показує, що продовжувати говорити про ті ж речі, про які ми говорили під час навчання на MBA-програмі (про бізнес-процеси або бюджетування) в режимі post-MBA нелогічно: там потрібно осмислювати інші предмети і теми на іншому рівні, в іншому ритмі. Зрештою, це одна із тих тем, яка дає глибинне підґрунтя для саморефлексії.

Зараз я означу деякі складники й аспекти цієї теми, якщо її розгортати в подібний курс. Скажімо, варто зосередитися на самому понятті «еліта»: з чим воно пов'язане, як визначалося, який сенс вкладається в нього тепер і так далі: тут немає і не було однозначності. Наступним кроком варто зробити спробу визначити власний підхід до питання, що є еліта, і чому ви теж, можливо, можете мати право називатися елітою.

Дуже важливо зрозуміти, як формувалася політична, владна еліта в різних історичних контекстах у нас в Україні. Ми з вами плануємо в рамках пост-МВА туру побувати в Батурині: там і Гетьманщина з палацом Розумовського і з проектом університету в Батурині. Та Чернігівщина береже для нас безліч яскравих прикладів справдешньої еліти, які варто вивчати. Там поруч жив корифей української літератури Пантелеймон Куліш, який написав «Чорну раду», і відомий сучасний поет, прозаїк, есеїст Кость Москалець, пам'ятаєте його знамениту пісню на його слова «Лиш вона, лиш вона...». Він теж живе під Батурином. Це такі собі типові «місця сили», яких в Україні багато. Це ті місця, де ви, як у краплі води, можете побачити безліч ідейних, людських та історичних контекстів, сконцентрованих в одному географічному місці, відчуті і якимось краще їх усвідомити, навчитися, і більше зрозуміти. Там можемо пожити упродовж декількох днів, згадати отих 5–6 гетьманів (Мазепа, Самойлович, Дорошенко, Многогрішний тощо), бо, насправді, саме за їхнього правління і сформувалась сьогоднішня політична карта Східної Європи — «чомусь» саме тоді.

Варто обговорити різні історичні ідеї елітарності, бо вони не конче збігаються з фактичним станом справ на сьогодні. Були мислителі, котрі над цим працювали, та й сьогодні ці концепції далі відпрацьовуються. Взагалі окремою темою є підготовка еліти, як готувати еліту. З цим добре справлялася Могилянка перші 200 років свого існування. Дуже часто ви чіпляєтеся за тему, хто кого і як навчав, виховував, адже у нас у всіх є діти і мрія, щоб вони були кращими, ніж ми, і формували кращу країну, ніж ми маємо. Цю тему ми сьогодні теж порушимо. Є ще окрема тема, дуже потужна: психологічні аспекти лідерства. Ці люди «трішки» інакші. Чому інакші? Що в тій «інакшості» від природи і що не від природи, а виховується і формується, у якому віці та у який спосіб формується, і як все це формування визначати — це теж все цікаво. Ну, і що означає сьогоднішній оцей зсув (shift) — перехід еліти в інші соціальні форми. Хто сьогодні по суті визначає здоров'я суспільства і як на це впливати? Бо держава і суть держави сьогодні теж змінилася, суть влади і впливів

у державі змінилися принципово. Влада, вочевидь, переходить у горизонтальні структури: різних форм соціальних організацій недержавного типу більше і більше, тобто, традиційного вертикального типу влади вже не буде, особливо зі зростанням можливостей соціальних мереж та інших форм. Тоді хто, тоді що? Хто і як формує той консенсус, принципи, на яких стоїть державність? Хто бере на себе відповідальність, і як з цим працювати? Як досягти балансу між такого типу соціальними утвореннями і як їх формалізувати — я думаю, це теж цікаво.

Тобто можна говорити про планування розмови на кілька днів. Ми точно поїдемо в Качанівку (хто не був — всіляко рекомендую!), ми точно поїдемо до Батурина, там реально цікаві матеріали. Я свідомо називаю місця у Східній Україні, бо зазвичай знаємо тільки Львів і польські замки, та ми розуміємо, що сьогоднішня українська державна і культурна ідентичності насправді формувалися в центрі, на сході, на Лівобережній Україні, більше ніж на Західній Україні, за всієї насиченої історії Західної України.

Розпочинаю з цієї цікавої, на мій погляд, фотографії. Друга половина XIX століття. Подивіться на обличчя цього чоловіка, його поставу — весь образ комунікує про те, що ми називаємо шляхетністю, благородством. Це мій земляк, він народився у моєму селі на межі сьогоднішньої Чернігівщини, Київщини та Полтавщини, за декілька сот метрів від нашого родинного обійстя. Він був юристом, грав на власній віолончелі Страдіварі, став засновником музичного товариства в тодішній імперії. Він утримував на свої гроші Шевченка наприкінці життя поета, по поверненні із заслання. Підтримував українців у тодішній столиці Петербурзі. Звати його Андрій Маркевич, ми про таких людей не дуже багато знаємо. Але вони достойні, щоб ми про них знали, нам є чому у них повчитися. Вони виникають серед нас, вони відмінні від більшості.

Поруч із фото — поняття, пов'язані з елітою. Дивіться, я почав навздогад призбирувати якісь речі, які вже частково ми означували. Мені здається, вони пов'язані. Я зробив таку собі «хмарку тегів», як це прийнято тепер робити. Отже: шляхетність, благородство, аристократизм, владна

політична еліта, функціональна еліта, креативна сила, всякі різні еліти, істеблїшмент, celebrities, візіонери, пасіонарії, лідери, герої, генії і так далі. Можна далі продовжувати, це все про якийсь типаж людей, відмінних від інших, передбачається, що вони в чомусь трошки інакші, кращі, ніж інші. Питання, у чому вони мають бути кращі, — сильніші, розумніші, креативніші, уміліші, оснащеніші? Є якісь критерії під кожен із названих типів, які задають чітку орієнтацію на те, чим і як вони інакші.

Для того, щоб ми в ці речі включилися, я пропоную розглянути невеличкий навчальний кейс. Ми зараз розділимося на 4 групи, отак от просто, як сидимо, щоб можна було повернутися. Я пропоную пройтися по цьому списку, і кожній групі прийняти рішення: чи належить кожний цей суб'єкт до еліти, з вашої точки зору, чи ні, і чому. Потім озвучимо, розберемо, зафіксуємо і підемо далі, тому що це дуже важливо.

Отже, всі знають, хто такий Наполеон I Бонапарт. Ніколай II — це той, хто сказав: «Спасібо, до свіданія» в сімнадцятому році. Рокфеллер — абстрактний «Рокфеллер», який створив бізнесову імперію. Тарас Шевченко — ми знаємо, хто такий, Андрій Шевченко — ми знаємо, хто такий, Марк Юлій Брут (пригадуєте Цезарево: «І ти, Брут?!»), Павлік Морозов — всі знають, хто це такий, так? Дон Кіхот. «Кіборги», знаємо, це про захист Донецького аеропорту. «Міністр транспорту» абстрактний.

Учасники: *Просто роль, так?*

О. С.: Просто роль. Далі, Михайло Поплавський.

Учасники: *Просто роль. (Сміх.)*

О. С.: Це просто феномен. Моніка Белуччі, Тім Кук — сьогоднішній президент Apple. Ігор Козловський — всі пам'ятають, хто це. Іван Брюховецький — гетьман, котрого обрали на Чорній козацькій раді демократичним способом, після чого в Україні почалася Руїна. Але його обрали демократичним способом. Буквально по списку, внутрішнім голосуванням групи, буквально два слова чому так, чому ні.

Всі готові, так? Починаємо! У нас 5 груп, у нас 5 рішень. Ми зараз маємо зафіксувати рішення, подивитися, де ми сходимося, де ні, послухати чому, вивести певні попередні критерії, з яких будемо виходити на робоче припущення, що ми власне маємо на увазі, коли говоримо про еліту. Поїхали. Отже, Наполеон Бонапарт. Давайте, перша, друга, третя, четверта, п'ята, добре? Перша.

Учасники: *Ні, мінус.*

О. С.: Друга.

Учасники: *Думки розійшлися.*

О. С.: Голосуйте.

Учасники: *Більшість «за» — так, «плюс».*

О. С.: Третя група...

Учасники: *Так.*

О. С.: Четверта.

Учасники: *Так.*

О. С.: П'ята.

Учасники: *Так.*

О. С.: Гарзд, у підсумку — так, «плюс» більшістю, але не всі. Тепер — Ніколай II — це еліта? Перша група.

Учасники: *Ні/Так, думки розійшлися...*

О. С.: Голосуйте.

Учасники: *Так...*

О. С.: Друга група?

Учасники: *Так.*

О. С.: Третя група?

Учасники: *Так.*

О. С.: Четверта група?

Учасники: *Так.*

О. С.: П'ята?

Учасники: *Так.*

О. С.: У підсумку — так, «плюс», але не всі знову. Наступна фігура — Рокфеллер.

Учасники: *Ні, «мінус».*

О. С.: Друга група?

Учасники: *Так, «плюс».*

О. С.: Третя група?

Учасники: *Ні, «мінус».*

О. С.: Четверта група?

Учасники: *Так, «плюс».*

О. С.: П'ята група?

Учасники: *Так, «плюс».*

О. С.: З перевагою тільки в один голос — так, «плюс». Наступна постать — Тарас Шевченко.

Учасники: *«Плюс». Та у всіх так буде...*

О. С.: Отже, як я зрозумів, тотальний «так», одноставно «плюс». Далі — Андрій Шевченко.

Учасники: *Ні, «мінус».*

О. С.: Далі?

Учасники: *Ні, «мінус».*

О. С.: Третя група?

Учасники: *Так, «плюс».*

О. С.: Четверта?

Учасники: *Так, «плюс».*

О. С.: П'ята група?

Учасники: *Так, «плюс».*

О. С.: Як цікаво: з перевагою в один голос — «так». «Плюс».

Учасники: *А дискусія потім?*

О. С.: Так, потім, ми поки подивимося на всю картинку, а потім пройдемося по цьому. Ми з обома групами працювали по кейсу «Цезар» Шекспіра зі сценою з Брутом?

Учасники: *Ні, з нами не працювали, ні з ким ще не працювали.*

О. С.: Даруйте! У мене є кейс по цінностях, робота Шекспіра «Цезар» із Брутом у момент, коли він убиває Цезаря. Добре, просто, щоб я розумів, де ми є. Отже, Брут, перша група.

Учасники: *Ні, «мінус».*

О. С.: Друга група?

Учасники: *Ні, «мінус».*

О. С.: Третя група?

Учасники: *Ні. «Мінус».*

О. С.: Четверта група?

Учасники: *Так, «плюс».*

О. С.: П'ята?

Учасники: *Ні, ми — «мінус».*

О. С.: У підсумку — ні, «мінус» (за винятком одного голосу). Наступний фігурант завдання — Павлік Морозов.

Учасники: *Ні, «мінус».*

О. С.: Друга група?

Учасники: *Ні, «мінус».*

О. С.: Третя група?

Учасники: *Ні, «мінус».*

О. С.: П'ята?

Учасники: *Ні, «мінус».*

О. С.: У підсумку — тотальне судження — ні, «мінус». Йдемо далі — Дон Кіхот.

Учасники: *Так, «плюс».*

О. С.: Друга група?

Учасники: *Ні, «мінус».*

О. С.: Третя?

Учасники: *Так, «плюс».*

О. С.: Четверта група?

Учасники: *Ні, «мінус».*

О. С.: П'ята група?

Учасники: *Так, «плюс».*

О. С.: Ви відчуваєте, як цікаво? У підсумку 3 проти 2 — так, «плюс». Наступні — «Кіборги», перша група?

Учасники: *Так, «плюс». Слава Україні!*

О. С.: Героям слава! Друга група?

Учасники: *Ні, «мінус».*

О. С.: Третя група?

Учасники: *Ні, «мінус».*

О. С.: Четверта група?

Учасники: *Ні, «мінус».*

О. С.: П'ята група?

Учасники: *Так, «плюс».*

О. С.: У підсумку 2 проти 3 — ні, «мінус». Далі — міністр транспорту.

Учасники: *Ні, «мінус».*

О. С.: Ух ти! Друга група?

Учасники: *Ні, «мінус».*

О. С.: Ха-ха-ха. Третя група?

Учасники: *Так, «плюс».*

О. С.: Четверта група?

Учасники: *Ні, «мінус».*

О. С.: П'ята група?

Учасники: *Ні, «мінус».*

О. С.: 4 до 1 — ні, «мінус». Наступна фігура — Михайло Поплавський.

Учасники: *Ні, «мінус».*

О. С.: Друга група?

Учасники: *Ні, «мінус».*

О. С.: Третя група?

Учасники: *Ні, «мінус».*

О. С.: Четверта група?

Учасники: *Ні, «мінус».*

О. С.: П'ята група?

Учасники: *Ні, «мінус».*

О. С.: У підсумку одноголосно — ні, «мінус». Далі — Моніка Белуччі.

Учасники: *Ні, «мінус».* (Сміх.)

О. С.: Вас п'ятеро у групі, проголосуйте, будь ласка.

Учасники: *Ні, «мінус»; ні, «мінус», ні, «мінус».*

О. С.: «Мінус», але я чую потужний вибух...

Учасники: *Поза сумнівом — так, «плюс».*

О. С.: Бачите, треба перепаковувати. 4 до 1 — ні, «мінус». Наступна фігура — це Тім Кук, Apple.

Учасники: *Так, «плюс».*

О. С.: Друга група?

Учасники: *Так, «плюс».*

О. С.: Колеги, третя група?

Учасники: *Так, «плюс».*

О. С.: Четверта?

Учасники: *Так, «плюс».*

О. С.: П'ята група?

Учасники: *Ні, «мінус».*

О. С.: Всі? У підсумку 4 до 1 — так. «Плюс». Наступний — Ігор Козловський.

Учасники: *Так, «плюс».*

О. С.: Друга група, не чую!

Учасники: *Так, «плюс».*

О. С.: Третя група?

Учасники: *Так, «плюс».*

О. С.: Четверта?

Учасники: *Так, «плюс».*

О. С.: П'ята група?

Учасники: *Так, «плюс».*

О. С.: У підсумку одноголосно — так, «плюс». Іван Брюховецький, гетьман, обраний на Чорній раді.

Учасники: *Не знаю або «мінус».*

О. С.: Друга група?

Учасники: *Так, «плюс».*

О. С.: Третя?

Учасники: *Ні, «мінус».*

О. С.: Четверта?

Учасники: *Так, «Плюс».*

О. С.: П'ята група?

Учасники: *Так, «плюс». У нас «плюс».*

Учасники: *У нас запитання.*

О. С.: Так, зрозумів, прошу!

Учасники: *А ми можемо і Вам поставити питання? Ми як вирішували? Ця людина у своєму історичному контексті була елітою, чи вона є елітою відповідно до сьогодення нашого трактування? Ось ми, зокрема, наша група вирішували, виходячи із сьогодення контексту.*

О. С.: З вашої сьогоденної точки зору?

Учасники: *Так.*

О. С.: Враховуючи ті обставини?

Учасники: *Ні, виходячи із сьогодення.*

О. С.: Ви сьогодні, виходячи із сьогоденних припущень, що таке еліта, оцінювали дії конкретної названої особи в той час, так? Гарязд. Це цікаве дослідження, тому що воно ставить чимало супутніх питань... Давайте тепер, це наша з вами, скажемо так, ментальна карта по відношенню до минулого. Це дуже різні ролі, суб'єкти, люди, різні часи, багато чого тут свідомо нагромаджено. Які первинні критерії ви використовували, щоби сформувану свою оцінку?

Учасники: *Шляхетність. Здатність до самопожертви.*

О. С.: Так, кажіть ще... Тобто, «масштаб» — я чую. Здатність до самопожертви.

Учасники: *Масштаб впливу.*

О. С.: Так, масштаб впливу. Реального. Окей, ще...

Учасники: *А ще — особистість. Тобто, щоб це був не віртуальний герой, не збірний образ, а особистість.*

О. С.: Тобто реальна людина?

Учасники: *Так.*

О. С.: Стоп, але ви на Дон Кіхота «плюс» поставили.

Учасники: *Має бути «мінус».*

О. С.: Четверта група.

Учасники: *Ну, ставте «мінус».*

О. С.: Свобода особистості та її відповідальність.

Учасники: *Радше можна, у своєму середовищі, в контексті. Ми в контексті розглядали.*

О. С.: Ні, контекст — це... Очевидно, що кожен...

Учасники: *А ще — важливий час, часовий момент, «свій час».*

О. С.: Ні, я ставлю у своєму контексті. Етичність. Ще?

Учасники: *Важливо, щоб людина ділилася з іншими людьми.*

О. С.: Це те, що англійською називається impact — імпульс, поштовх. Візіонерство може бути? Що думаєте?

Учасники: *Так, візіонерство, бо ж воно дає поштовх...*

О. С.: Візіонерство. Ну, ми можемо і далі примножувати це критеріальне поле, це цікаво. Дозвольте, я поміркую вголос. Потім ми залишимо це, підемо далі, а згодом повернемося. Візьмемо, наприклад, відповідальність. Ніколай II — обтяжений найвищою соціально-історичною відповідальністю «кадр» — сказав: «Дякую, я стомився, до побачення, я зрікаюся і йду». Тому що накручена Распутіним дружина мені сказала розслабитися, у нас все буде добре... Чи така логіка поведінки збігається з відповідальністю?

Запитання від учасників: Скажіть, ось коли йому було десять років, до нього ж теж були запитання і докори, так? Як до несформованої особистості. А у 80 років він — немічний, під себе може ходити. Отже, ми намагаємося упіймати «елітність» у контексті найкращого часу життя особистості?

О. С.: А який у нього — Ніколая II — «найкращий час»?

Учасник: Тоді, коли його ще можна назвати елітою. Бо коли він мертвий, він уже не може бути такою...

О. С.: Його просто розстріляли.

Учасник: Ну, я маю на увазі, що після того, як він помер, він уже не може бути приналежним до цього суспільного рушія... Еліта він, чи не еліта, коли він уже помер...

О. С.: У нас є свідчення, що він зробив. Він ввергнув Росію (можна було і не ввергати) у Першу світову війну, він у 1905-у році ні за цапову душу розстріляв кількасот людей, зрештою у 1917-му році взагалі відсторонився, відійшов убік від державного стерна, чим по суті розвалив абсолютно здорову на той час велику країну... Пригадаймо, всі подальші порівняння стосувалися 1913-го року — апогею Столипінських реформ, успішного часу.

Учасники: Велике спасибі йому за це!

О. С.: Так, з нашої сторони, з точки зору політичного українця, це здорово. Але цар ішов за покликом абсолютно інших своїх мотивів і спонук.

Учасники: Не можна вважати його відповідальним...

О. С.: Але у нас тут плюси стоять.

Учасники: У нас були розходження, ми це визначили голосуванням.

О. С.: Правильно, про це ж і йдеться!

Учасник: *Мені здається, що він дав Україні шанс. Ми змогли консолідуватися, нам дали шанс здобути незалежність...*

О. С.: Він молодець, розвалив Російську імперію. Але його роль царя цього не передбачала, це аж ніяк не входило в його завдання самодержця. Колеги, увага, матеріалу багато, а часу у нас мало. Я виношу на розмисел, на «розтяжечки», найактивніші постаті. Ігор Козловський за нашою одностаійною оцінкою у нас — еліта, але чи він впливає взагалі? Який масштаб його впливу на суспільство?

Учасники: *На нас — так.*

О. С.: На вас? Чи на суспільство?

Учасники: *Через нас на суспільство.*

О. С.: Тобто масштаб впливу... А якби він до вас не дійшов?

Учасники: *Так, масштаб впливу не вельми... але ж він дійшов.*

О. С.: А якби не дійшов?

Учасники: *Він все одно еліта.*

О. С.: Так, все одно еліта. От ми тепер проговорюємо дуже важливі речі: навіть якби до нашої аудиторії Ігор Козловський і не дійшов, він би все одно був елітою, так? Давайте, я «розтяжечки» роблю. Брюховецький, це... Хто насправді пам'ятає? Напівп'яна козацька голота проголосувала за напівп'яного козака, що називався Іван Брюховецький, який потім, коли протверезів, кріпко перелякався, а коли йому запропонували кілька срібняків, то він задер штани і побіг у Росію, розваливши усталений Богданом

Хмельницьким державний устрій... З цього почалася Руїна України. У нас з вами він чомусь звучить як еліта...

Учасники: *Так, бо його демократично обрали оці от напів'яні сіромахи...*

О. С.: Голота... Так, перепрошую, визначення можуть бути навіть із запахом («смердюча»), тобто так, як воно й було. Серед них він був «своїм», і вони обрали його елітою.

Учасники: *Але він заклав ці демократичні засади в наш державний устрій.*

О. С.: Ні, він не заклав. У козаків це було від самого початку, ще від Байди Вишневецького започатковано, демократичні принципи, згідно з якими його на якомусь етапі просто обрали. Окей, ми поки що лишаємо, як є, і йдемо далі. Тім Кук, чому ні? Хтось, здається, четверта група...

Учасники: *Він просто CEO.*

О. С.: Просто CEO, генеральний директор, не еліта.

Учасники: *Так, але ж він впливає?*

О. С.: Гаразд, залишаємо ці питання. Чому у нас проблеми з Монікою Белуччі?

Голос від учасників: *Вона мені також дуже подобається, але ж не факт, що популярність дорівнює елітності.*

О. С.: А критерій непересічної особистості — не рахується?

Учасники: *Вона однозначно еліта — творча еліта. Це гармонійна цілісна особистість. Вона впливає на численні благодійні акти в масштабах світу...*

О. С.: Гаразд, почули аргументацію, цього достатньо, пішли далі. Всі проти Михайла Поплавського. За всіма

формальними ознаками він — один із найуспішніших ректорів, причому культурного вузу в Україні. За кількістю охоплених ним людей, широтою міжнародних зв'язків, за персональною активністю, як він там витанцювує, за кількістю власних бізнесів і підприємств тощо. Я не знаю, коли він усе це встигає, але кількість дітей, які задирають ноги у нього за спиною в палаці «Україна», просто вражає. За будь-яким параметром — суперуспішний. Що у нас тут не так?

Учасники: *Жаба.*

Учасник: *Гадаю, тут є проблема в тому, що ця людина, використовуючи адміністративні методи, нав'язує свій вкрай убогий і тупий варіант сучасної української культури.*

О. С.: Окей, вже точніше...

Учасники (багатоголосся думок): *Що він хоче після себе залишити? Адміністративні методи, якими він заходить у цю сферу, не мають нічого спільного із творчістю. Це — не менеджмент, він навіть не ефективний CEO. Ну, даруйте мені, якщо ми щойно «зарізали» Тіма Кука, то Поплавський — це ж просто жахливо в сенсі вистави, перформенсу, виконавчої майстерності...*

О. С.: Тіма Кука ще ніхто не зарізав.

Учасник: *Ну, я маю на увазі за критеріями.*

О. С.: Окей, почули, логіку одне одного ми почули. Чому у нас «міністр транспорту» в прольоті?

Учасники: *Бо йдеться не про особистість, а про роль. Це роль.*

О. С.: Ні, будь-якої країни, не конче України. Ну, чому ні?

Учасники: *Має бути візіонер, котрий пропонує і обстоює якісь стандарти.*

О. С.: Йдемо далі. Тут у нас звучить «самопожертва, шляхетність, особистість, свобода, відповідальність», і ось «кіборги» — більшість отримує мінус.

Учасники: *Тому що це герої, а не... Ні, це збірне поняття, тобто...*

О. С.: У них відповідальність, у них особиста позиція.

Учасники: *Не у всіх, давайте просто зараз...*

О. С.: Окей, я просто хочу почути, щоб було озвучено. Кажіть.

Учасник: *Я думаю, що найважливіше — це цінність, ну і те, що є стрижнем усіх цінностей. Найбільша цінність — це людське життя.*

Учасник: *Якщо наша група, ну, принаймні більшість вважає, що коли б вони не пішли, коли саме вони змогли віддати своє життя за інших людей, то, відповідно, ці «кіборги» — одні з найдостойніших.*

О. С.: Окей, добре, ми почули. Я почув вас... і щоб ви одне одного почули. Андрій Шевченко теж неоднозначно. Але чому Андрій Шевченко — не еліта? Адже він чималого досяг у своїй справі? Я просто запитую.

Учасники: *Він професіонал.*

О. С.: Ну, тобто звучить функціонально. Гаразд. Марк Юлій Брут, голоси розділилися. У чому тут проблема?

Учасники: *Цінності.*

О. С.: Зрадник? Колеги, я дуже коротко зараз скажу (якщо буде час, ми за нагоди це детальніше обговоримо): до середини XIX століття і в усій Європі Брут — це позитивний персонаж, що непохитно (якщо треба — то й ціною

життя) стояв на сторожі демократії і боронив її від будь-якої тиранії. І його я описую так, як воно склалося в демократичній європейській думці. Ви можете взяти Рилєєва — там Брут є позитивним, зразковим персонажем; ви можете зазирнути до Шевченка — і там зразок: «У нас Брути...», і так далі. Лише російська імперія змінила позитивну оцінку цієї постаті на протилежну, щоб постулювати: «вбивать царя — не гоже». Це дуже показова штука, як у різних культурах одні й ті самі герої перепаковуюються з різними полярностями під контекст, залежно від завдань, до вирішення яких вони притягуються в якості аргументу. Тобто, ніж у спину друга від людини, для якої цей друг був навіть як батько, теж може набувати позитивної оцінки. Однак ми маємо збагнути, що в описуваній колізії гранично виразно розмежовуються різні за масштабом цінності і, відповідно, різні границі системи: одна система — це друг в якості тирана і твоя відповідальність перед ним, особисте коло; а друга — це свобода і демократія для цілої країни і твоя відповідальність перед ними, суспільне, громадянське коло. Що важливіше: особисте, чи загальне? Вже Аристотель віддавав перевагу другому... З точки зору філософії, етики і віри це питання не є насправді таким простим, тим не менше демократична європейська думка, обтяжена досвідом кривавих революцій, наділяє Брута позитивною конотацією, і суспільну свободу всіх ставить вище особистого морального благополуччя. Тут є над чим помислити: що таке цінності, до чого вони прив'язані, наскільки суб'єктивні чи об'єктивні...

Учасники: *Але тут і тирана, здається, можна обговорювати — чи насправді він тиран? І чи мета виправдовує засоби? Бо ж тоді ми доходимо до того, що мета виправдовує будь-які засоби, якими вона досягається...*

О. С.: Так, маєте рацію. Ми можемо проголосувати за текст закону, якого в очі не бачили, просто схвалюючи мету, якій цей закон має слугувати, і пишатися своєю «державною відповідальністю». А можемо сказати, що тепер час такий, не до дрібниць, треба приймати, що є... Тобто, я не знаю і не визначаю зараз, у мене немає готового

рішення. Насправді тут взагалі немає готових універсальних рішень, вони, як правило, ведуть нас до пекла. Скажімо, всіх, хто заважає демократії — повбивати, а хто не розуміє демократію — тих порозстрілювати чи що?...

Гаразд, панове, йдемо далі. Павлік Морозов — чому ні?

Учасники: *Тому що він ніколи не був ніяким тим «воїном світла».*

О. С.: У радянські часи в моїй школі (як і в тисячі інших шкіл) він був героєм, піонером, який навіть пожертвував батьками заради світлого майбутнього соціалістичної держави. Відповідальність за ширшу систему? Гаразд, ясно, залишаємо. У нас ще розділилася думка з приводу Дон Кіхота. Чому «ні» і чому так? Можете пояснити?

Учасники: *Ну, шизофренія приймається за аргумент...*

О. С.: Шизофренія. Я вчора зустрічався з одним керівником міністерства освіти, і він про одного з керівників держави розповідав таку ось історію. Каже: «У нас професор у Харківському юридичному університеті ім. Ярослава Мудрого казав, що існує поняття “непідсудність” і 28 рівнів шизофренії». Тому, на якому рівні шизофренії хто є, напевне дуже важко визначити.

Учасники: *Ми поставили «мінус» тому, що це збірний образ, тобто це не конкретна особистість, не історичний персонаж, він — постать символічна...*

О. С.: Тільки через це?

Учасники: *Так. Бо ми зійшлися на тому, що має бути конкретна особистість, що еліта має бути персоніфікована.*

О. С.: І все ж таки, чому «плюс», чому «мінус»?

Учасники: *«Плюс» — тому що... ну так, він якимсь дивним був, йому повсякчас щось ввижалося. Однак у рамках того,*

що йому ввижалося і здавалося, він прагнув вчиняти по совісті, служити добру...

О. С.: Окей. Тобто це «плюс»?

Учасники: Так.

О. С.: Гаразд. Це дуже цікава ситуація, я це залишу собі в актив для подальшого обговорення, ми до цього ще будемо апелювати, коли матимемо змогу повернутися і продовжити цю вкрай важливу тему...

Учасники: *А можна ми ще обговоримо Рокфеллера? Тому що нам було надзвичайно цікаво дискутувати між собою про це, хотілося б і Вашу думку почути. Адже наші думки розійшлися, і нам важко було дійти консенсусу.*

О. С.: Я навмисне оминув дразливі імена типу Гітлера, Муссоліні тощо, брав більш стравні приклади. Оце питання, як і чимало інших, що виникли у нас під час обговорення, я вам залишу «на подумати». Очевидно, ті, кому це не байдуже, мають виробити власну логіку з такими речами. Мені здається, кожна нормальна людина над цим повинна думати і доходити власного переліку визначень і критеріїв, що є краще. Бо еліта — це є «кращі люди». Це ідеал людини для розвитку чогось.

Насправді тема еліт і сьогоднішній наш підхід є дієвою спробою з'ясувати, бодай у першому наближенні, кого, як і навіщо ми готуємо як українську управлінську еліту тут і тепер, для себе. Один англієць, який довго тут у нас працював, каже: «Не використовуйте слово еліта. Це неправильно. Це погане, негодяще слово у світі, бо воно зіпсоване». Тоді виникає питання: чи ми маємо право його використовувати і що ми в це слово вкладаємо?

Виявляється, весь світ розгубився перед живою непохопністю цього слова, сутність якого раз-по-раз випорскує із найточніших дефініцій. Світ розійшовся у розмаїтості значень і смислів, що є еліта в принципі, і чому так. Частково ви могли це відчутти в ході нашого власного обговорення

конкретних імен. Але є декілька яскравих точок, монолітних вузлів цілого конструкту навколо того, чим же є цей феномен і чому сформований саме так. Ці, сказати б, «опорні вузли» конструкту виявляють і увиразнюють кілька важливих речей, які нам потрібно точно знати і через які ми прийдемо до якихось своїх остаточних сенсів і, скромніше, наголосів.

Так, забігаючи наперед, я скажу, наприклад, що Дон Кіхот — це абсолютний ідеал еліти, визнаний у всьому світі. Символічний ідеал, з усіма гідними і сміху, і сліз химерними, неповторними рисами характеру для більшості людей, темпераменту, поведінки... Санчо Панса — це образ людини, ближчої до землі, котра і собі, і своєму панові забезпечує всі базові, життєво необхідні речі. Але людина, яка працює з ідеями і в розвиток, — втілена в образі Дон Кіхота. І це принципова річ. Вона настільки фундаментально зумовила собою всю систему координат західноєвропейської цивілізації, що я кожному пропоную перечитати Сервантеса й у власному зусиллі розібратися в ідейних обрях, ба навіть ідейних заобрійних далях цього провіденційного твору. Це велика робота, бо, здавалося б, ну що там: там начебто і сюжету немає: якісь надумані дивакуваті пригоди, дурне щось бігає там, на когось дурного нападає і так далі, якісь нелогічні речі. Проте там стільки зашито!.. Така невичерпність смислів! Як і Біблію, витвір великого іспанця не можна «прочитати» одним махом, взагалі не можна «в любову» засвоїти цей сюжет: він повсякчас іде таким символічним меседжем для того, щоб цікаві його розкодовували. Я це вам так само залишаю на власну проробку.

Хочу звернути увагу на цікавий підсумок нашого опитування і голосування з дискусією. Стовідсотковим «так» у праві називатися елітою ви вибрали дві особи — Тараса Шевченка та Ігоря Козловського. Думаю, це дає нам поживу для думок надалі.

Тепер ще про один із ключових аспектів у цьому смисловому полі. Так, у трактуванні поняття «еліта» ми досить радикально відрізняємося від російської традиції. У сьогонішній російській культурі поняття «еліта» використовується надзвичайно широко й активно. Навіть коли росіяни пишуть про нас, то вони аналізують Україну, застосовуючи

свою риторику, вдаючись до поняття еліти: хто приймає рішення, як формується позиція, як утверджується тощо. Тобто, довільно виділяють це поняття у нашому контексті й через нього описують Україну. Проте сама Україна себе в такий спосіб не описує. В нашій риторичі такого немає. Це особливість нашої постколоніальної культури.

Ось коли ми нещодавно їздили в Батурін, я, готуючись, перечитував історичну монографію званої російської дослідниці Тетяни Геннадіївни Яковлевої-Таїрової про Мазепу («Иван Мазепа и Российская империя» (М., 2011); перекладена українською мовою і видана у Києві 2012 року видавництвом «Кліо»). Розкішна праця в сенсі стилю, змістового наповнення, загального і близького нам розуміння ситуації і так далі. Що впадає в око: наслідуючи принципи своєї школи, авторка весь час описує ситуацію через поняття еліт. Це вражає, бо у нас такої риторики немає. У нас, у Могилянці, взагалі немає цих смислових наголосів у риторичі. Коли вдуматися, усвідомлюєш, що цілком прихильно налаштована до України дослідниця повсякчас вдається до поняття «еліта» і використовує його в тих смислах, які циркулюють сьогодні в Росії, що породжує абсолютно інакший від української інтелектуальної традиції тип формулювань.

Я зараз покажу вам ці два типи формулювань і два різні смислові наповнення одного і того ж поняття. Продовжимо з цим російсько-українським прикладом. Вже тут можна пошліфувати деякі грані цього складного поняття. Йдеться про два принципово різні підходи: один, назвемо його тут — перший (у даному випадку — російський), відносить до еліти все те, що обтяжене владою або так чи так є при владі; другий (тут — український) передбачає віднесення до еліти на основі проявленої (засвідченої) моральної сили, певної виняткової якості (характеру, таланту, духовної снаги) — всього того, що ми відразу помічаємо в людях типу Ігоря Козловського. Адже Ігор Козловський — він не при владі, це людина, яка сама себе створила, пройшла з гідністю неймовірні випробування і володіє якостями, які дозволяють їй бути собою і бути вільною, попри всі реальні обставини її долі. Якщо така людина мала можливість перетнутися

з вами, щось вам повідати, розповісти — вона на вас вплинула. Не мала такої можливості — це не змінило її суті. Ми з вами на наших попередніх курсах говорили про лідера як про особу, суб'єкта із власною, внутрішньою системою координат, з власним баченням світу. Себто навіть «масштаб прямого впливу» нічого не змінює стосовно осіб, наділених особливим внутрішнім стрижнем, особливою духовною силою, як писав про це Василь Стус, «самостояння» і «самонаповнення».

З точки зору абсолютно домінуючої на сьогодні російської логіки ця людина не може називатись елітою. Я вам зараз трошки привідкрию, звідки це береться і які ще інші смисли за собою тягне. Трошки пройдемося далі.

Першим хай буде філософське припущення (з якого згодом висновуються усі подальші історичні смисли), яке полягає в тому, що як не обертай, а всі люди все одно не рівні, не наділені рівністю від природи (один — кмітливіший, інший — прудкіший тощо). Ми скрізь зустрінемося із цією базовою думкою — і у Платона, і у Аристотеля, і у Григорія Савича Сковороди. Зокрема, Г. Сковорода — засновник багатьох сучасних, скажемо так, східноєвропейських філософських течій, від кордоцентризму й філософії серця до органічної (спорідненої) праці — не раз відверто і спокійно стверджує, що люди не рівні й ніколи не будуть рівними: «Неравное всім равенство». Вони народжуються нерівними за своїми фізичними спромогами, вони наділені різними здібностями і талантами, прагнуть різного тощо. Це — в природі людини, всі філософи про це кажуть, все драматичне і водночас волелюбне ніцшеанство будується саме на цьому, і Гегель, і вся німецька класична філософія так чи так до цього апелює.

Це фундаментальна основа того, що ми називаємо природою людини. І коли ми з вами малювали коло умовної соціальної системи і розмежовували три рівні спроможності саморозвитку людини і в підсумку — три різні типи людей, то мали на оці саме пошук чогось міродайного в полі відмінного. Ось і тепер я б хотів устигнути вам показати, що в усіх формаціях, за усіх підходів, від Платона до Канта, завжди виявляються три страти людей. Чомусь три, чомусь

всезагальне розмаїття повсякчас розкладається на ці три сегменти/рівні/групи. Їх можна по-різному називати, пропорції між ними можуть бути різні, вони можуть бути владні, інтелектуальні, ціннісні тощо. Але вони завжди різні і в балансі, і завжди буде меншість, яка апіорі визначатиме здоров'я цілої системи. Це трохи з природи людини в контексті соціальних систем.

Що таке ієрархічність? Де і в чому вона гніздиться? Ієрархічність — не стільки в людях і не стільки в управлінні людьми, скільки в ідеях. Ідеї завжди ієрархічні: є концепти, і є їхнє тлумачення, «розкладки». Тобто будь-яка система апіорі містить у собі ієрархічність як основу відносин між складовими підсистемами. Завжди є елементи ієрархічності — чи то в людях, чи то в ідеях, чи то ще в чомусь, це природа систем. Більше того, оці ієрархічні відмінності в системі забезпечують можливість її розвитку, тобто це є здорова, непропорційна, несиметрична природна логіка, яка саме й забезпечує можливість конкуренцій, переходів та взагалі існування системи в розвитку. Тільки відмінності породжують рух.

І це створює позитивну внутрішню напругу, яка зрештою призводить до пошуків, до оновлень, дифузій, взаємодій тощо. Дуже важливо розуміти і не випускати з поля зору історичний контекст. Тим часом будь-які збіги з конкретно-історичною дійсністю, з реальним життям є радше випадковими. *(Сміх в аудиторії.)*

Серед актуальної літератури мені трапився придатний для роботи текст «Політичні еліти і лідери», авторства Б. Кухти та Н. Теплоухової, «Кальварія», Львів, 1996), структурований, цілісний, я до нього апелюю і кладу його в підмурівок своїх історичних апеляцій у подальших слайдах. Я зараз пройдуся деякими посиланнями за цим текстом, але спершу нам треба зрозуміти, звідки взагалі походить поняття «еліти» і чому воно з'явилося. Отже, еліта — від латинського *eligare* (полоти, вирощувати), далі від французького слова *eliter* (добирати, вибране), що означає найкраще, вибране, добірне (очевидно, первинно походить із сільсько-господарської сфери). Тобто це щось добірне, виокремлене, інакше, якісніше, ліпше, ніж середньостатистичний плід,

сорт, порода, а далі так само стосовно людини — тип, характер, індивід.

Активно і широко це поняття почало вживатися лише у XIX столітті, а до того ця вся наділена потугою верхівка називалася інакше — nobility, аристократія, шляхта, дворяни тощо. У XX столітті, наприклад, до елітарності фундаментально апелював фашизм, і це базувалося у тому числі на релігійних підвалинах. Це раніше Платон, Святий Павло, а далі Тома Аквінський та інші отці й учителі Церкви стверджували, що влада — від Бога, отже, якщо комусь дано, то вже йому дано, інші не мають права ставити запитання, чому саме йому, а не «мені». Ця «обраність» фіксувалася в родоводі і передавалася у спадок, будучи критерієм виділення еліт/аристократії аж до великих буржуазних революцій в Європі. Базуючись на елітарних теоріях XIX — початку XX століть, на класовій чи расовій відмінності, піднесеної в ранг антагонізму, італійський фашизм (Муссоліні), німецький фашизм/гітлеризм (Гітлер), російський більшовизм (Сталін) кожний по-своєму успадкував цю ідею і довів її до абсурду, сказавши, що «ми — еліта» тепер кращі, ми беремо відповідальність. Оці всі принципи і постулати — вони наші, хто не такий, як ми, той має бути знищений. Я дуже спрощую, так? Повірте, не дуже, бо саме ця логіка, маятниковий рух якої на новій історичній амплітуді так далеко закинув цю «нову» й «іншу/кращу» людину, що всі інші, котрі не потрапляли до категорії «ми-еліта», почали бути недолюдьми і винищуватися мільйонами... Це трагедія, яку ми з вами пам'ятаємо і досі переживаємо.

Еліта в соціології, наприклад, — це, загалом, невелика кількість людей, яка контролює багатство, привілеї, політичну владу, знання, навички, управління тощо. Тобто вони все одно впливають. Причому кількісно ця група — невеличка. Ще декілька специфічних тлумачень. Скажімо, еліта як добірна «краща меншість», що дає високоякісний, дуже вагомий результат, — ще один аспект у трактуванні. Вона ефективна, завжди ефективна. Її не можна порівняти з ефективністю середньої людини. Це означає, що в таке розуміння еліти автоматично закладається критерій успішності — суспільний успіх. Здається, у вас ні в кого не було критерію успішності.

Учасники: *Був — Моніка Беллуччі.*

О. С.: Абсолютно. І вона має право, так.

Учасники: *А як же тоді Бонапарт, такий успішний, хоча кінець його кар'єри був, м'яко кажучи, так собі...*

О. С.: Вигнання і самотність на острові св. Єлени. А питання виникають із самого поняття успіху. Як у Франції? Якщо ви запитаєте пересічного француза «Бонапарт для вас позитивний герой чи...» О, бачите, скоріше, для них буде позитивний. Тобто, він заклав фундаментальні речі, які сформували принципи європейського політичного життя дотепер. Дивіться, колеги, коли ви проаналізуєте більшість людей, які вискочили за свій час і зробили багато, більшість із них не закінчили нормально своє життя.

Учасники: *Тоді вони б не були героями...*

О. С.: Герой — це людина, яка зазвичай виривається з парадигми (пам'ятаєте парадигму, так?). І стара парадигма його добиває, як правило, вона встигає його добити, але він уже закладає якісь інакші нові принципи, правила гри, і ця нова парадигма започатковує й нову оцінку старої, але у своєму контексті він завжди «фрік, лузер», той, хто програв: він завжди негативний, він ненормальний. Він маргінал.

Ще одна фраза, яка мені страшенно подобається. Це не моє визначення, проте: «Еліта, зазвичай, — це завжди присутність феномену переходу обмеженої кількості в загальну системну якість». Це основа наступної парадигми. Це ті люди, які в різні способи в собі несуть і собою втілюють основу наступної парадигми. Якщо прийняти це, то тоді потрібний Ігор Козловський, тоді потрібний Бонапарт, тоді потрібен ще хтось, міністр транспорту, мабуть, і так далі. Тоді, можливо, потрібний і Андрій Шевченко, бо хоча він тут і не закладає нову якість в принципах, він саме тепер являє щось неперевершене, що важливе для культури поступу...

Різні аспекти, різні визначення. Хосе Ортега-і-Гассет (Іспанія): «Люди, які мають найвище почуття відповідальності», — це ціннісна логіка. За цієї логікою, чи може умовний «я» колись себе причислити до еліти? Здається, так.

Гаetano Моска, один із засновників теорії еліт (на сьогоднішній день є два італійські мислителі, які визначають ці смислові вектори: згаданий Моска і Вільфредо Парето, пригадуєте, «принцип Парето, 20/80»), стверджує: «Найбільш активні люди орієнтовані на владу», тобто якщо вони у владі — значить вони вже еліта. Логіка така. Російська логіка еліт — це апеляція до Гаetano Моски, це владна еліта. Значить їм уже щось отак закладено, передано, від Бога допомога. І питань немає, вони вже кращі, бо вони мають вплив через ті чи ті важелі. Вони досягли бажаної ролі і мають вплив.

Інший смисловий вектор — Г. Лассауелл (США): «Люди, які мають у суспільстві найбільший престиж, багатство, статус». Дуже часто в різних історичних парадигмах гроші були ознакою еліти. Колеги, чуєте, саме гроші були якийсь час ознакою еліти.

Ще один варіант — Л. Боден (Франція): «Це ті, котрі мають інтелектуальні, моральні переваги над іншими безвідносно до свого актуального рольового статусу». Пам'ятаєте, ми з вами говорили, що людина з унікальними спроможностями по факту може сьогодні пасти корову? Пам'ятаєте цю мою фразу, так? Суспільство може ці здатності і не востребувати. І це не проста, насправді, річ, не конче всім розуміти або всім наслідувати це як логіку усвідомлення суті цього поняття, «що є еліта».

Це принципові альтернативи, полярні, крайні точки смислового спектра. Тобто, людина, яка має в собі виняткові якості, або людина, яка має виняткову рольову можливість, впливати, формувати і визначати характер системи в цілому. Це дві різні протилежні сутності, між якими оця вся логіка еліт насправді і вибудовується з тими чи тими припущеннями.

Отже, маємо два принципово різні підходи, але ось перед вами портрет Сенеки, який дивним чином об'єднує ці два різні підходи еліти як до соціальної меншості (спадковість,

рід, аристократія — приналежність, а не особистість, гроші, кастовість) та як до духовної якості (особисті якості, ознака власних заслуг і якісних ознак, спроможностей — дано природою, Богом). Ви ж знаєте, хто такий Сенека, він із тих, хто був і аристократом за походженням, за родоводом і майновим статком, і водночас був винятково потужним моральним авторитетом, котрий залишив «Моральні листи Луцилію» як своєму моральному правонаступнику. Отже, найбагатша соціальна меншість, — і ми отримуємо права, бо у мене, припустимо, батько багатий. На сьогоднішній день вже все буває трохи не так. Якщо ми говоримо про Біла Гейтса або, приміром, про засновника «Apple» Стіва Джобса, то пам'ятаймо, що вони своїм дітям апіорі сказали: «Ти від мене матеріального нічого не отримаєш, крім підтримки в освіті». Ваш колега Віктор Іванчик, співвласник «Астарти» в Україні, коли прочитав подаровану сином книжку Ричарда Бренсона з «Virgin» (якщо ви читали, Бренсон писав, у якій суворості його виховували), то звільнив сина зі своєї компанії зі словами: «Іди, тому що я тебе псую. Ти сидиш під моєю тінню, в теплі.». Тобто, завдання саме в тому, щоб не зіпсувати. Це вас усіх стосується, я навмисне на цьому зупинився.

Тепер виняткова духовна якість як протилежний підхід, особисті якості — ознака певних власних заслуг, якісних ознак, і, якщо ви читали і пам'ятаєте, все ж таки, Хосе Ортега-і-Гассета, він писав про еліту з якої точки зору? Зліва чи справа?

Учасники: *Справа.*

О. С.: Справа, тобто духовні якості, так? Ми тоді визнаємо, що так, очевидно, є природні задатки, але в основному все визначають власні зусилля, і тоді людині можна допомогти сформуванню і реалізувати свої задатки (це меритократична логіка), і тоді можна допомогти кращим людям і посісти свої «кращі», але відповідні ролі, так? А тут, зліва, я не можу допомогти. Тут має бути присутнє оце поняття «блакитної крові», походження, ти маєш бути спадкоємцем чогось або когось. Так, там десь передбачається, що тільки

у таких людей формується певна культура, тільки там можна сягти непересічності. Але насправді це така сумнівна штука, бо практика показує, що не більше, ніж за одне-два покоління нові носії культури в сім'ї можуть «псуватись», втрачати первісну якість.

Цей ефект властивий різним системам. Тому ваша логіка має бути десь на цій шкалі, отакій-то, так? Інших варіантів немає. Є отакій варіант, скажімо, соціальної детермінованості і персональної можливості розвитку, влада достойних, як меритократична перспектива. Тут немає однозначного, наперед заданого, єдиного гарантованого... А що є? Є ваше персональне ставлення. Бо завжди можна багато чого з власної відповідальності скинути на обставини життя...

Дозвольте поміркувати вголос. От Віктор був у Батурині: ви бачили фотографії роду Розумовських? З козаків Розумів, пам'ятаєте? По кожному чоловікові цього роду видно... он дівчата кажуть, що коли заходить нащадок Розумовських, то за кілометр видно, що йде аристократ. Видно з того, як він себе тримає, як він себе поводить, як він мислить, як він говорить, яка аура виникає навколо... Недавно у Києві я зустрівся з останнім нащадком цього роду — Грегором Розумовським. Ми тепер формуємо раду Школи, і ми домовилися, що він буде в нашому борді kmbs. Грегор Розумовський живе у Відні, хто був у Відні — Rasumofskygasse в центрі Відня — вулиця, що носить ім'я Розумовських. Сподіваюся, ви зможете з ним зустрітися, в усякому разі, я хочу, щоб наш пост-МВА модуль відбувся саме за участі Грегора Розумовського в Батурині, це буде дуже цікаво. І це справді якийсь винятковий тип людей, який, очевидно, щось створює навколо себе, те, що вони можуть формувати, вони мають більше можливостей, у тому числі більше можливостей тримати в собі якісь певні якості.

Інший варіант — я умовно народжений у селі, я мушу знайти ці можливості, я тоді виховую в собі більше впертості. Якщо я приймаю людину в свою організацію, мені на сьогодні більше подобається людина з провінції, ніж із Києва. Тому що характер у цієї людини якийсь інакший, жорсткіший, впертіший, потужніший. Ми можемо поруч стати, навіть якщо я чогось не знаю, умовно, я «упрусь» — і буду

знати. Тоді питання, де ця середина? Як виховувати? І ті плюси, які тут, де вони мають там перетнутися?

У нас залишається обмаль часу, тому я трохи спинюся на логіці продовження цієї розмови у майбутньому, означаю деякі моменти. Все це дуже давні питання, їхні початки сягають самих світанків демократії, античності. Насправді, навіть, щоби просто керувати якимось *tribe* — кланом, племенем тощо, треба володіти якимись певними якостями. Очевидно, що людина має бути непростою, так? Якщо «Акела промахнеться», його змістять, скинуть. Акела має бути кращим априорі, це вже певна еліта. Якась собі еліта відповідно до свого контексту. Так от, цей шлях формування спершу був військовим, потім — економічним, потім ми почали обирати владу з обох. Я покажу, як це все формувалося, потім можемо поглибити це бачення. Наприклад, цих людей обирали, давали владу на 10 років, скликали колективні органи родової знаті. Поки що ми говоримо про Грецію. Зауважте, демократія формувалася від демосу. Демос означав 20 % спроможного і уповноваженого до голосування населення, це не була охлократія, як сьогодні. Що таке охлократія — ви знаєте, так? Це влада натовпу, маси, коли весь натовп голосує. Демократія — це голосують тільки підготовлені, вповноважені люди, спроможні розрізняти правду від кривди і приймати рішення на рівні відповідальності.

У нас сьогодні по факту — охлократія. Демос — це певний вид громадян, якому належить певний статус. Дивіться, знову 20 %, я деякі речі показую тому, що ми згадуємо цифри. В еллінську епоху держава Македонського мала в своїй основі військову еліту, а потім з'явився жрець, як «людина Бога», уповноважена на владу. І вони закрилися в собі тому, що Бог їм дав владу, влада від Бога, і таким чином вони почали розвалювати струнку систему, водночас паралельно до військової знаті з'явилася ще й релігійна знать.

Рим починав із родів і патриціїв. Патріа — це батько, начальник роду, поняття патрицій — від нього, ви це знаєте. Патриції — це ті, які вище, плебеї — це ті, які нижче. Триста родів заснувало і керувало Римом від самого початку, і таким чином структурувалося римське суспільство. Триста патриціїв утворювали сенат. Аристократія, наприклад,

у 5 столітті до н. е. — це знову ті ж 20 % громадян. Обов'язки перед богами, Бог знов стає головним чинником, критерій — Божа воля. Дуже цікава річ. Пару тисяч років критерій обраності в той чи інший спосіб визначався «дотиком Бога». Тепер згадаймо, коли ж в якийсь момент патриції були змушені прирівняти плебеїв у правах до патриціїв в плані голосування? Так, аж на схилі імперії. Навала внутрішніх варварів, за рахунок збільшення території, що впливали на всю систему. Невдовзі Рим упав. Бачите, тут є так багато промовистих нюансів, що є добре чи погано, правильно чи неправильно, воно працює саме так. Ви маєте давати право, але кому, як і в які ігри грати? Далі, хтось має ці правила розробити. Тому що демократія — це насправді абсолют правил, принципів, що є чуже плебеєві, бо єдине його завдання — це виживання тут і тепер. Не розвиток, не розбудова, а завжди і тільки — виживання.

Учасники: *Так це тільки один історичний приклад. А якщо взяти США і південні штати, де право голосувати мала лише еліта, обрані, а у північних штатах — усі?*

О. С.: Там були не стільки еліти, як аристократії, там була економічна еліта. Тобто вона була грошова, землевласницька і трохи рабовласницька.

Учасники: *Ось подібний приклад, їх дуже багато...*

О. С.: Колеги, я не стверджую істини в останній інстанції, не оцінюю окремі історичні епізоди. Усіма своїми прикладами, які ми розглядали, я потверджую, наскільки всі ці речі складні й неоднозначні. Я просто накидаю матеріал, з яким ми, сподіваюся, колись ще попрацюємо.

А потім у той чи той спосіб почала формуватися еліта, патриціат, шляхетство: власне 35 % народу визначали собою цей сегмент і його дух перед тим, як усе розвалилося. 35 % — то вже забагато! Дивіться, Рим розрісся, узяв провінції, французький Прованс — це римська провінція, це не паризька провінція, ви знаєте. Рим розрісся, узяв цих людей, не зміг із варварів зробити громадян і розпався.

О. С.: Ми фіксуємо факти, те, що є (хоча альтернатива екстенсивного розвитку — інтенсивний). Потім у Європі з'являються імперії і монархії, з'являється феодальна аристократія, «Noblesse oblige» — французький фразеологізм, який буквально означає «шляхетське походження зобов'язує». З'являються військові професіонали і дуже важлива річ: до війська брали тільки достойних людей, статус військового давав право воювати, туди не пускали людей, які не мали грошей, а в голові — клепки, їм було заборонено. Вони лишалися рабами якогось господаря, їх не брали в армію. Априорі військо було елітою, з усіма військовими і рицарськими кодексами, і це через рицарські принципи і манери формувало кодекс еліти.

Був такий цікавий європейський капітуляр 1825 року, за яким є «вільні» так званого «другого порядку». Це ті, хто не мав право навіть захищатися від ворога, якщо ворог нападе, бо захищається тільки еліта, бореться лише військо. Решта мають сидіти, як раби, і не висовувати свого носа. Яка різниця, у кого ти раб? Ви уявляєте ці історичні парадигми? Ми про ці речі мало знаємо. Військові професіонали повинні були самі заробляти, повинні були самі інвестувати. Вони у Франції називались шевальє, у Німеччині лицарі і так далі. Відповідно тоді формувалися певні страхи, от у Франції, приміром, тисячі аристократичних родин, офіцерські патенти і так далі. Англія, три групи: вища, середня і нетитулована. Джентльмен — це найнижча група в структурі суспільства. А в Німеччині те саме: вища, середня, нижча. Бачите, весь час три групи. Сила, військо і гроші — уже вимальовується якась логіка лицарського кодексу, з'являється логіка шляхетної крові і феодальної еліти, яка почала конкурувати з монархами. Це дуже цікавий момент, бо тоді одночасно формувалась родова землевласницька аристократія, що спиралася на гроші, і родова еліта військової генези, зіперта на лицарський кодекс честі.

Далі почалися наукові, промислові та соціальні революції, з'являється дуже потужна наступна сила, якої раніше не було. Це йшло від можливості заробляти гроші у промислових виробництвах і формувати інші види впливу. І тоді військова

еліта усувається від управління, буржуазія приходить на державні посади, суди, фінансові адміністрації, на авансцену виходить нове дворянство, у тому числі в середовищі серед еліти з'являються інтелектуали. Раніше цього в Європі не було (ми тут не беремо до уваги Давню Грецію).

Учасники: *Змінюються типи влади, бо це починає вважатися не таким уже й почесним завданням, чимось нижчим?*

О. С.: Саме так, нижчим. Як ви і сказали, що «міністр транспорту» — це нецікаво. Ви просто наймаєте когось там міністром транспорту, як нам це видно тепер. З прискоренням науково-промислової революції з'являються два нових потужних джерела влади і впливу. Гроші — це вже традиційно, але з'являється і те, чого не було раніше, — знання. Знання як потужна основа в тому чи іншому рольовому способі реалізації. Міграція сільського населення, загальне виборче право, жінка починає набувати право голосу, чого раніше не було, інформатизація як чинник, і маси приходять у політику. Радикально змінюється природа багатьох речей. От і в Україні так само сталося дуже багато змін, було закладено багато культурних та інших взірців та моделей, які так чи так тепер у нас проглядаються. Навіть, якщо врахувати, що ХХ століття і Російська імперія нас по-своєму молотили, все одно Україна має свої фундаментальні особливості, з якими варто ретельно розібратися.

Сила ідеї. Я завершую, згадуючи дуже жорстких у цьому плані греків. Геракліт сказав так: «Маса тільки набиває свій живіт, як худоба». Сократ заперечував принцип більшості за демократії взагалі, він ненавидів демократію. Платон веде мову про три страти ієрархії, за його уявленнями Бог створив тих, хто здатен правити, з філософів, домішавши при народженні золота, і тому вони — найцінніші, а їхнім помічникам домішав срібла, і вони — воїни, а різним землевласникам — бронзи та заліза. Тобто виділяв людей золотого рівня, срібного і якогось залізно-мідного. Він пропонував вже парувати кращих жінок і кращих чоловіків. Бачите і цю сторону феномену? Для того, щоб забезпечити фізичну основу для майбутньої еліти, з'являється ось ця логіка «євгеніки».

Тільки тоді невідомо, що робити, щоб утримати цю меншість і працювати над створенням цієї. Далі Аристотель, а згодом учень апостола Павла, який сказав, що влада тільки від Бога, і тоді цю логіку фундаментально утривалив Фома Аквінський, котрий у XIII ст. взагалі проголосив кожну владу Богом даною, а піддані не мали права нікуди й рипнутися.

На цьому я зупиняюся. Моє завдання полягало в тому, щоб наочно показати, що еліта як явище і поняття — вельми складна річ, неоднозначна, і, як ми бачили, поняття еліти фашизмом використовувалося у власних зловісних, людиноненависницьких цілях. Але при тому будь-яка сьогоднішня спільнота абсолютно чітко визнає, що стратегічний ресурс суспільства — це якість його еліти. Якщо так, тоді питання системи, яка вирощує цю еліту, яка вирізняє цю еліту, підтримує і дає їй можливість реалізуватися тут і тепер, набирає першорядної ваги. Інших варіантів, хардових, практично не розглядається. Тобто софтова логіка, сутність, стратегічний актив і стратегічний ресурс будь-якого суспільства на сьогодні — це якість еліти. І це теж визнається архітекторами в системах, тими, які десь там за лаштунками публічних баталій... За політикою завжди хтось стоїть, ми це знаємо, так? І цей хтось, якщо думає про еліти, то політики-актори це реалізують, якщо він не думає — актори не реалізують. Які будуть запитання?

Учасники: *Рокфеллер — це еліта чи ні?*

О. С.: З моєї точки зору, так. Тому що він створював систему... ми можемо бути жертвами у цій ситуації. Чи не жертвами. Але мені здається, що він радше еліта, бо створював нові правила гри.

Учасники: *Ми всі — вихідці з одного й того ж часу, із радянської дійсності, у нас були однакові можливості, так? Тільки Ігор Козловський, не маючи навіть фінансової «значки», думає про розвиток світу, а Андрій Шевченко теж про щось думає, відповідно, у цих людей однакові можливості, однак еліта — це той, котрий думає більше, ніж про мішок картоплі, хай навіть золотої.*

О. С.: Так, еліта — це спроможність перейти якісно в інший стан, пам'ятаєте,

Учасники: ...і багато вище брати важіль...

О. С.: ... так...

Учасники: *І закидати далі, не лише від себе, своєї родини, або й країни... І ти закидаєш далі, навіть не маючи на те фінансових можливостей. Це активна позиція людини...*

О. С.: Цікава річ: є такий російський керівник так званого «Інтелросу», одного з інститутів стратегічного розвитку Росії, Александр Неклесса, він сказав приблизно таке: «Крайній варіант визначення еліти — наявність у людини в голові участі в історичному проекті». Цікаво, правда? Потужно, метафорично сказано. У Ігоря Козловського це точно є. Він творить свій історичний проект, який є, можливо, більшим за його життя. У Андрія Шевченка, можливо, цього немає, не знаю. При тому, що він професіонал найвищого рівня, тобто це функціональна еліта, не системна еліта.

У мене таке враження, що еліті обов'язково притаманна така річ, як довга, тривала воля, це пріоритет довгострокового, системного підходу. Чим ширший, чим довший у вас тип мислення, тим ближче ви підходите до поняття еліти. Інша справа, як це сформувати, чи можливо це сформувати у сьогоднішній сільській школі, чи можна це сформувати у сьогоднішній вибраній школі, може це давати університет, чи ні, взагалі повинен він це давати чи ні? Університет сьогодні дає тільки функціональні знання. Хто формує людину? Сім'я зазвичай не дуже формує, не встигає, тоді хто? Школа формує чи не формує? Навряд чи. Університет формує чи не формує? Навряд чи. Тоді питання, що треба змінити, щоби логіка формування людини такої якості (чи страти) була закладена в нашу певну діяльність, якщо ми визнаємо це важливим.

Учасники: *Скажіть, будь ласка, пару слів про той захід, який Ви плануєте в Батурині...*

О. С.: Ми хочемо робити виїзні модулі, весь час думаємо про те, яким має бути постМВА модуль. Наші спроби робити його продовженням МВА студій — не працюють. Тоді ми виходимо на такі обрії: ваші кейси плюс світоглядні теми, важливі для нас як для управлінців. Плюс кейси на місцях, тому що Батурин взагалі має неймовірний потенціал для розуміння, що ми є і звідки ми взялися. Як і будь-яке місце, куди ми можемо виїхати: можливо, Збараж не має такого значення, але Одеса, Львів, Полтава. Полтава — неймовірне, інтелектуальне і цікаве місто. Полтавський регіон сьогодні — один із лідерів промисловості, про це ніхто в Україні не знає. Всі звикли думати про Полтаву тільки в опції галушок, а про це ніхто не чув і не знає. А про це треба казати. Тобто варто виїжджати і ці всі речі комплексно розглядати. Ми думаємо про 2-3-денні виїзди приблизно, короткі такі модулі, але з виїздом. По-перше, щоб у вас був свій reunion, можливість відчувати один одного, а, по-друге, щоб ви поспілкувалися, поговорили ось про такі речі, як сьогодні.

Учасники: *У вас є щось, де повністю розкриваються такі речі? Ця історія, якийсь навчальний проект?*

О. С.: «Ця історія» — це яка?

Ми розгортаємо зараз підходи до цієї тематики, для управлінців, ми над цим працюємо. Ваші старші за випусками колеги вже активно інвестують у видання актуальних сучасних джерел на цю тему. Це початок оцього всього. Прошу останнє питання.

Учасник: *Скажіть, а в якому сенсі Ви вживаєте слово «страти»?*

О. С.: Страта — це певна наділена спільними властивостями група людей, прошарок, сегмент, яку важко не помітити...

Учасник: *Просто «страта» українською означає ще й покарання, російською — казнь.*

О. С.: Та ні, це соціологічний термін, походить від латинського *stratum*, що означає «шар, пласт, прошарок» (населення, породи тощо).

Учасники: *Дякуємо!*

О. С.: Колеги, тут просто не можу не похвалитися, не поінформувати. Учора Андрій Мельник, ваш колега, вже випускник 14-ї президентської групи, приніс цей проект, тут всі є прізвища благодійників: 9-та група профінансувала видання книги (яка вийде за пару місяців) Валерія Шевчука «Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення 16–18 століття». Унікальні речі, які вже роблять колеги ваші у цьому ж напрямку. Це неймовірне задоволення — бачити очі Валерія Шевчука, коли він тримає результат його праці в руках, я думаю це задоволення, яке ви також можете відчути, якщо вчините щось подібне. Я думаю, ми його запросимо, щоб він розповів про це також.

Спілкування з учасниками груп Presidents' MBA-18 та 19 відбулось у вересні 2019 року (Київ, Україна).